

Acta Societatis Martensis

Acta Societatis Martensis

2 (2006)

 TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Käesolev väljaanne ilmub
Tartu Ülikooli Õigusinstituudi ja
Sihtasutuse Eesti Teadusfondi grant nr. 7182 rahalisel toel.

The publication of this volume was financially supported by
the Institute of Law, University of Tartu, and
the Estonian Science Foundation (grant no. 7182).

ISSN 1736-3918 (print)

ISSN 1736-3926 (online)

Autoriõigused 2007 Martensi Selts ja artiklite autorid
Copyright 2007 The Martens Society and authors of the articles

Martensi Selts · The Martens Society
www.martens.ee

Tartu Ülikooli Kirjastus · Tartu University Press
www.tyk.ee

Acta Societatis Martensis

PEATOIMETAJA · EDITOR-IN-CHIEF

Heiki Lindpere
Eesti Mereakadeemia
Estonian Maritime Academy

TEGEVTOIMETAJA · EXECUTIVE EDITOR

René Värk
Tartu Ülikool
University of Tartu

TOIMETAJAD · EDITORS

Bruno Demeyere
Leuveni Ülikool
Katholieke Universiteit Leuven

Katre Luhamaa
Riigikohus
Estonian Supreme Court

Helen Eermaa
Yale'i Ülikool
Yale University

Gilad Noam
Jeruusalemma Heebrea Ülikool
Hebrew University of Jerusalem

Nobuo Hayashi
Oslo Ülikool
University of Oslo

Heli Tiirmaa-Klaar
Tallinna Ülikool
Tallinn University

Erkki Holmila
Berggren Oy Ab
Helsinki

Vasilka Sancin
Ljubljana Ülikool
University of Ljubljana

Kristi Land
Välisministeerium
Estonian Ministry for Foreign Affairs

Viljar Veebel
Tartu Ülikool
University of Tartu

Rain Liivoja
Helsingi Ülikool
University of Helsinki

Varro Vooglaid
Helsingi Ülikool
University of Helsinki

KAASTOIMETAJAD · ASSOCIATE EDITORS

Heiki Eesmaa
Aleksandr Popov

Tiina Pajuste

Mai Olde
Annika Talmar

NÕUKODA · EDITORIAL ADVISORY BOARD

Roberta Arnold

Advokaadibüroo Felder Riva Soldati
Marcellini Generali advokaat
*Attorney, Law Offices Felder Riva Soldati
Marcellini Generali*

Frits Kalshoven

Leideni Ülikooli rahvusvahelise
humanitaarõiguse emeritprofessor
*Professor Emeritus of International
Humanitarian Law, Universiteit Leiden*

Jan Klabbers

Helsingi Ülikooli rahvusvaheliste
organisatsioonide õiguse professor
*Professor of International Organisations Law,
University of Helsinki*

Vahur Made

Eesti Diplomaatide Kooli asedirektor
Deputy Director, Estonian School of Diplomacy

Rait Maruste

Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik
Judge, European Court of Human Rights

Eero Medijainen

Tartu Ülikooli
lähiajaloo professor
*Professor of Contemporary History,
University of Tartu*

Lauri Mälksoo

Tartu Ülikooli
rahvusvahelise õiguse dotsent
*Associate Professor of International Law,
University of Tartu*

Ryszard Piotrowicz

Wales'i Ülikooli
õigusteaduse professor
Professor of Law, University of Wales, Aberystwyth

Märt Rask

Riigikohtu esimees
Chief Justice of the Estonian Supreme Court

KAASTÖÖDE ESITAMISEST

Toimetuse ootab kaastöid rahvusvahelise õiguse, sh. inimõiguste, ja rahvusvaheliste suhete teemadel. Mõningane eelistus antakse kaastöödele, millel on eriline seos Eestiga. Kõik laekunud kaastööd kuuluvad eelretsenseerimisele ning nende avaldamine sõltub retsensentide arvamusest, sobivusest vastavasse numbrisse ja toimetuse valikust. Avaldamiseks sobilikes kaastöödes võib toimetuse teha keelelisi ja tehnilisi parandusi, millised saadetakse autorile ülevaatamiseks. Samuti võivad toimetuse ja retsensendid teha autorile ettepanekuid kaastöö sisuliseks täiendamiseks või parandamiseks.

Toimetuse võtab vastu üksnes elektrooniliselt ja Microsoft Word või Rich Text Format formaadis esitatud kaastööd. Viimased tuleb vormistada lähtuvalt ajakirja vormistamis- ja viitamisreeglitest (kättesaadavad koduleheküljel <www.martens.ee>) ning saata e-posti aadressile <acta@martens.ee>.

Autorid saavad ühe eksemplari numbrist, milles nende kaastöö avaldatakse, ja lõplikule küljendusele vastava PDF-faili oma kaastööst.

ABOUT SUBMISSIONS

The Editorial Board awaits contributions in the field of international law, including human rights, and international relations. Some preference is given to contributions that have a special connection with Estonia. All contributions received will be peer-reviewed and their publication depends on the opinion of the reviewers, suitability to the particular issue and the selection of the Editorial Board. If the contribution is considered eligible for publication, any language or technical revisions deemed necessary by the Editorial Board will be sent to the author for approval. The Editorial Board and reviewers may also invite the author to make substantive amendments to the contribution.

The Editorial Board accepts only electronically submitted contributions, in either Microsoft Word or Rich Text Format. All contributions should conform to the style guide of the journal (available at the website <www.martens.ee>) and be sent to the e-mail address <acta@martens.ee>.

Authors receive a copy of the issue in which their contribution is published and a PDF file of their contribution, corresponding to the final layout of the journal.

Sisukord · Contents

RELVAKONFLIKTI ÕIGUS · THE LAW OF ARMED CONFLICT

Sõda ja õigus 3

Fridrich Fromhold Martens

Friedrich von Martens kui õigusteadlane, jurist, poliitik ja humanist: tema tähtsus tänapäeva rahvusvahelises õiguses ja rahvusvahelistes suhetes 26

Henn-Jüri Uibopuu

The Respective Roles of Custom and Principle in the International Law of Armed Conflict 48

Frits Kalshoven

The Role of Judges in Identifying the Status of Combatants 69

Nobuo Hayashi

Save the Children of War! Thoughts on Child Recruitment 93

Eszter Kirs

ARTIKLID · ARTICLES

Põhiõiguste kohtulik kaitse Euroopa Liidus 111

Jaanika Erne

Patendiõigus, bioloogilise mitmekesisuse ja traditsiooniliste teadmiste kaitse 129

Aleksei Kelli & Heiki Pisuke

Kinnipeetud välismaa laevade ja laevaperede viivitamatu vabastamine 149

Heiki Lindpere

Euroopa Ühenduse ainupädevus välissuhetes 167

Vello Lutter

Välislepingute tõlgete riigisisene õiguslik staatus ja võimalik rahvusvaheline vastutus 197

Kirsti Pent

Anarhia liikluses: lihtsalt kahetsusväärne asjade seis või põhiõiguste rikkumine?	211
<i>Varro Vooglaid</i>	

LÜHEMAD KAASTÖÖD · SHORTER CONTRIBUTIONS

Eesti-Vene piirileping Euroopa Liidu ja Venemaa suhete kontekstis	233
<i>Vahur Made</i>	
Nõukogude Liidu okupatsioon ja anneksioon ning aegumatud kuriteod Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni suhetes.....	240
<i>Arnold Sinisalu</i>	

EESTI PRAKTIKA · ESTONIAN PRACTICE

State Practise of Estonia in the field on International Law in 2006.....	251
<i>Grete Pern</i>	

KOKKUVÕTTED · ABSTRACTS

The Law of Armed Conflict	269
Articles	272
Shorter Contributions	276

RELVAKONFLIKTI ÖIGUS

.

THE LAW OF ARMED CONFLICT

Sõda ja õigus*

Fridrich Fromhold Martens

Mis on sõda? Mitmesugused mõistete äramääramised. — De Maistre'i, Proudhon'i, Herder'i, Emile de Girardin'i, Treitschke ja teiste arvamised. Puudused rahvusvahelise õiguse teaduse esitajate poolt ülesseatud sõjamõistete äramääramistes. Clausewitz'i vaade. — Sõda kui ajalooline protsess ja rahvaste vaheline võitlus. — Sõja põhjused ja eesmärgid. — Tema vahekord õigusega. — Mis on sõjaline õigus?

Inimesesoo ajalugu pole muud midagi, kui katkemata veriste sõdade, võitude, lahingute ja rahulepingute rida. Sõda on rahvastele kui abinõu füüsilise olemasolu tingimiste omandamiseks, samuti rahvusliku au ja kuulsuse kilbiks. Kui sõda metsikute rahvaste juures on seaduslik abinõu vaenlase vara võitmiseks ja tema täieliseks mahatamiseks, kui nende jaoks sõda kõige ausamaks ja inimesväärilisemaks tööks loetakse, siis, vastupidi, haritud rahvad teevad ühel häälel otsuse sõja, kui kõige hirmsama kurja ja häda üle, mis paljude aastate rahulise tegevuse vilja hävitab ja miljonitelt inimestelt elu võtab. Kui ürgrahvad sõda jumaldasid, kui antiikilma suurte sõjameeste — roomlaste — arvamise kohaselt oda (*hasta*) oli omanduse õiguse sümboliks, kui veel keskajal sõda oli “feodalismi seaduseks” ja rahvusvahelise ja riigi elu normaal-seisukorraks, siis, vastupidi, praeguse aja rahvastest ei arva ükski võimalikuks avalikult tunnistada sõda oma püüete ainsaks eesmärgiks ja täiesti otstarbekohaseks abinõuks tekkivate kokkupõrgete lahendamises. Ei, ühiskondlik arvamus tõuseb üles ikka enam ja enam sõja seaduslikkuse vastu. Parlamendid ja rahvuslikud kogud tunnistavad ühel häälel kõige kõlblikumaks rahvusvaheliste tülide lahendamise abinõuks vahekohtulist asjaharutust. Tähtsad mõttetargad ja ajakirjanikud jutlustavad energiliselt rahvusvahelise

* Käesolev tekst on tõlge Friedrich Fromhold Martens'i teose *Sõda ja rahu* esimesest peatükist. Toimetuskolleegiumile teadaolevalt oli see kirjutatud vene keeles, kuid avalikult kättesaadav on üksnes prantsusekeelne redaktsioon: F. de Martens, *La Paix et la Guerre* (N. de Sancé, trad., Paris: Arthur Rousseau, 1901). Eestikeelne tõlge avaldati väljaandes F. Martens, *Sõda ja õigus ning sõda ja seadus* (Tallinn: Sõdur, 1921). Tegemist oli “sõjaasjanduse ajakirja” *Sõdur* lisaga ning selle toimetamise eest seisis hea kindralstaabi polkovnik (hiljem kindral-leitnant) Nikolai Reek. Kuna aluseks võetud eestikeelne tekst avaldati enam kui 85 aasta eest, pidas toimetis loetavuse ja arusaadavuse huvides mõistlikuks seda mõnevõrra kaasajastada. Lauseehitus on enamjaolt jäänud muutmata, kuid asendatud on üksikuid sõnu ja väljendeid, mis võivad praegusele lugejale põhjustada ebaselgust. Joonealuseid viiteid on täpsustatud ning nendes on tehtud parandusi tuginedes eelpoolmainitud prantsusekeelsele tõlkele. — *Toim.*

vahekohtu tribunali asutamise tarvidust. Nii viisi võib mõelda, et praeguse aja tsivilisatsioon ei sünni kokku rahvusvahelise verepulmaga, ja sõda on hukkamõistetud mitte ainult ristiusu armastuse vaatekohalt, vaid ka teaduse poolt ja haritud rahvaste südametunnistuse põhjal.

Aga ometi tõukab tegelik elu meid faktide peale, mis koguni teistele otsustele viivad. Õige on, et inimesesoo hälli juures sõja ja vahvate sõjameeste auks hümned lauldi. Vastuvaidlemata, et paremad luule ja kunsti teosed, mis meile muinas-aegseilt klassika rahvailt pärandatud, pole tõepoolest midagi muud, kui pidulik sõjaväejuhtide vägitegude kiidulaul ja rahva kangelaste plastiline kujutamine; kahtlemata, et muinasrahvaste sõdades peegeldus täielikult kogu nende ilmavaate kalduvus ja kogu nende ühiskondlik ja riiklik kord. Kuid mitte vähem tõelik, vastuvaidlemata ja kindel on, et ka praeguse aja haritud rahvad õigusega oma kangelaste üle uhkust tunnevad, laule loovad oma sõjakuulsuse esitajaist, austavad oma rahvusliku au kaitsjaid ja ehitavad sõjaväljal langenuile ja rahvast võidule ja kuulsusele viijaile mälestussambaid. "Iialgi ei ole olnud ajaloo," ütleb tähtis meie aja mõtteteadlane, "vähegi tähtsat rahvast, kes oma elu algatusel liig suurt tähtsust sõjakuulsusele ja aule ei oleks andnud".¹ Kuid seda on vähe. Meie võime juurde lisada, et rahvad iialgi, ei muinasajal ega keskajal pole vaimustunud nii sõjalistest vägitegudest, kui praegusel ajal. Iialgi pole rahvuslikud kangelased oma kaaskodanike poolt suurema au osaliseks saanud kui praeguse aja rahvaste juures, iialgi pole nende kuulsus nii kiirelt osaks saanud neile, kelle au nad kaitsesid; iialgi ei tunne rahvas oma moraalsete ja poliitiliste sidemete ühendavaid jõude selgemalt, kui sõja ajal. Sellest selgub, miks pärast praeguse aja rahvad antiik-ilma rahvastega täiesti ühinevad selles mõttes, et tõsine rahvuslik kangelane pole mitte ainult nende kuulsuse ja au kaitsja, vaid ka nende rahvusliku vaimu, iseloomu, headuste ja pahede kehastus.

I

Kuidas kooskõlastada neid "vaimustusi" sõja vägitöödest rahuarmastusega, mis kahtlemata haritud rahvastele omane? Kuidas seletada, et lugemata ohvrid ja sõjahädad, mis hirmu ja põlgust äratavad, ei või ometi sõja tekkimist takistada? Kui sõda jäädavalt kauaaegse rahuliku töövilja hävitab, kui ta armuta surmab ja vigaseks teeb inimesi, kellel, kui isamaa ausail kaitsjail, on äravõtmatu õigus austamise peale, siis mil viisil on võimalik võitudest vaimustuda ja teha auavaldusi kangelastele? Kas kõlbab, iseäranis meie filantroopilisel ajajärgul, kümnete tuhandete inimeste hukkamise puhul ainsa lahingu ajal, anduda rõõmustusele ja tunda head meelt maa laastamise, võib olla väga kauakestva laastamise üle, olgugi et see maa on majanduslikul turul meie paremaks ostjaks olnud? On ju rahvusvaheliste kokkupõrgete vahekohtulik asjaparutus ammu haritud rahvaste esindajate poolt rahu alalhoidmise paremana abinõuna väljakuulutatud. Miks pärast siis veel

¹ Lorenz von Stein, *Die Lehre vom Heerwesen: Als Theil der Staatswissenschaft* (Stuttgart, 1872), S. 5.

sõdasid peetakse? Missugune õigus on neil veel edaspidiseks olemiseks rahvusvaheliste suhete alal?

Kõiki neid küsimusi on juba ammu inimesesugu endale esitanud, kuid tänini pole ta leidnud neile rahuldavat lahendust. Juba ammu on rahvad sellele tõesõnadele tulnud, et sõda on "Jumala karistus" ja seni kõrvaldamata, kuni tema põhjused pole kõrvaldatud. Juba ammu töötasid inimesesoo paremad pead abinõude ülesleidmise kallal, täielikuks sõdade kõrvaldamiseks ning tõe ja õigluse jaluleseadmiseks riikide vahekordades. Kuid senini on kõik need katsed jäänud ainult inimese piiratud mõistuse, rahvusvahelise kõlbmatu korra ja inimeste vaheliste suhete vankuvuse tõenduseks. Alati on sõda hävitanud selle, mis rahu loonud, alati on sõda tulevase rahu alused ehitanud, alati on sõjas ilmnenud rahvaste elujõud ja sõda on määranud neile seisukoha maailma sündmuste areenil.

"Sõda", ütleb Kreeka mõttetark Herakleitos, "on looja, kõigi asjade algus." Sõda oli kultuse ja põlguse esemeks. Vastupidine aime sõjast arusaamises ja hindamises pole sugugi omane ainult meie ajale. Ei, juba kõige kaugemas minevikus kohtame väga mitmesuguseid vaateid sõja peale. "Keegi pole ometi nii mõistmata," ütleb ajaloo isa Herodotos, "et sõda rahust paremaks pidada. Matavad ju sõjaajal isad omi lapsi, rahuajal lapsed isasid." Kuid samal ajal isegi muistsed rahvad tundsid sõja kui kultuuri ja kaubanduse laialilaotaja tähtsust.²

Kuid siiski arenesid sõjaga väljakutsutud vastuolud enneolematult alles XIX aastasajal. Iialgi pole leidunud sõjale sarnaseid karne ja tugevaid vastaseid mõtte-teadlaste hulgas, kui käesoleval aastasajal, sest et sõda pole iialgi olnud nii hävitav kui kiirlaskja püssi ja miljoniliste armeede aastasajal. Mida enam rahvusvaheline sõda ohustab kõiki kõrgemaid eluhuvisid, võitlevate riikide elu ja au, mida enam tema läbi kõik ühiskonna kihid ja kõik riigi kodanikud kannatavad, seda arusaadavam ka see põlgus, mida ta esile kutsub, ja seda seaduslikumad on katsed piiri panna sõjast tekkinud viletsustele.

Sellest selgub, miks pärast vaevalt küll võimalik on enam tülikamat küsimust üles otsida, kui küsimus sõja seaduslikkusest ja tarvidusest. Ja kuidas vaatas rahvusvahelise sõja peale kuulus Sardiinia mõttetark De Maistre. "Sõda", ütleb tema,

on iseenesest jumalik, sest ta on maailma seadus. Sõda on jumalik niihästi teda ümbritsevas salapärases kuulsuses kui ka selles, mitte vähem seletamatus, külgetõmbavuses, mida meie tema vastu tunneme. ... Sõda on jumalik oma väljakuulutamise korra tõttu. Kui sagedasti need, keda sõjasüüdlasteks peetakse, on ise kaasakistud asjaoludest! Sõda on jumalik oma järelduste poolest, mis mitte kunagi end inimeste ettekirjutuste alla ei painuta.³

See hümn sõjale valgus kirjaniku sulest, kelle kaine mõistus alati imestust oli ära-tanud. De Maistre kummardab vagalt sõja, kui kõrgema, üleloomuliku jõu

² François Laurent, *Histoire du droit des gens et des relations internationales* (3 tomes, Ghent, 1850), t. II, p. 140 et seq.; Heinrich von Wiskemann, *Der Krieg* (Leiden, 1870), S. 37.

³ Joseph-Marie de Maistre, *Les Soirées de St.-Petersbourg* (2 tomes, 8ème éd, Bruxelles, 1844), t. II, p. 20.

kehastuse ees. Tema jumaldab sõda, tema näeb selles Jumala sõrme, tema kuulutab jumalavastaseks igäihe, kes julgeb kahelda sõja jumalikus tekkimises, kogu tema hädadega, hävitustega ja inimeste surnukehade virnadega. Igat sõda, olgu ta ka kõige kergemeelsemal ja ülekohtusemal viisil algatatud, tuleb alati seletada, kui kõrgema jõu ilmutust ja Looja tööd. Kui De Maistre'i vaatepunktile asuda, siis on koguni asjata kõik püüdmised sõdade arvu vähendada ja mõnesugust piiri neist sündinud viletsustele panna. Kui sõjad alati möödapääsmatud olid, kui võib rahustuda näidates nende "jumaliku" sünni peale, kui meie täiesti võimetud oleme kergemeelsete sõdade tekkimist ära hoidma, kui De Maistre ei tunne rahvusvahelisi sõdasid, milles võiks näha mõnesugust õigluse igaveste algmõistete ja kombuse pühade põhimõtete teotust — niisugusel korral jääb rahvastele ainult sõjale kiidulaule laulda, sõjaga elada ja ainult sõja tarbeks töötada.

Ei, niisugune arvamus ei või olla õige. Tema räägib niivõrd vastu kindlaile faktidele ja meie kõige pühamaile tundeile, et teda ei saa tunnistada. Selle asemel, et oma südametunnistust rahustada mõttega, et sõda on "Jumala karistus", et temale on omakstunnistatud "jumalik" sünd, peavad rahvad ikka enam ja enam sellele tõe tundmisele tulema, et tegelikult on sõda — nende eneste püüdmiste, ihade ja eksimiste, nende kombuse ja kõlbmatuse vili. Sõda oli alati selle vaimse ja kultuurilise arenemisastme väljenduseks, millel sõdivad rahvad seisid. Alati olid sõjad rahvaste rahulise kooselamise võimatuse selgeks tõenduseks ja olid ajaloos sagedasti piiramata enesearmastuse, võõraste maade võitmise ja võõra vara omandamise haiglase iha arenemise tagajärjeks. Ei või kahelda, et mitmed sõjad ka tõesti olid kultuuri ja hariduse uute algatuste laialikandmise tööriistadeks. Vastuvaidlemata on ka see, et sõjad mitmel korral lagunened riigi organismi osad uuesti kokku liitsid ja seepärast oli neil sõdivate rahvaste ühiskondliku korra peale kõige tervendavam mõju.

Kuid samal ajal ei tohi unustada, et rahvusvaheline sõda niisamuti sagedasti tõukas rahvad hukatuse äärel, ilma et neil süüd või vastuseismise võimalust oleks olnud. Hea on, kui sõja läbi ilmsiks tulnud ühiskondlikke paiseid võib rahu tuleku järel parandada, kuid kahjuks peitub lõppenud sõjas sagedasti tulevase sõja idu ja rahu kindlustuseks nõutakse veel palju uusi ohvreid ja kaotusi.

Nii siis, De Maistre'i vaade sõja peale pole muud midagi, kui sündinud faktide tõstmine teooria aksioomiks. "Jumaliku" sünniga võib õigeks mõista igat sõda, võib vabandada igasuguseid rüüstamisi ja kuritegevusi, kuid kuidagi ei või uskuma panna rahvaid, nagu ei olekski sõda tõenduseks, et on rikutud tundeid, mis vaimustavad neid vastastikusel vahekorras, nagu ei olekski ta tõenduseks, et kehtiv ühiskondlik ja rahvusvaheline kord on ebakohane. Kui De Maistre pidas võimalikuks ülistada sõja jumalikkust ja nõuda vastuvaidlemata painutamist tema otsuse alla, siis vastupidi John Stuart Mill tõendab, et "oleks teotuseks lugejale tema ees hakata juurdlema maadevõitmise sõdade kõlbmatust, ehk võitmist

ennast, mis tekkinud seaduslikust sõjast.” Selle kohta ei või kahte arvamist olla “siiraste inimeste” (*honest people*) keskel.⁴

Missugune ülepääsemata kuristik Piemont’i isamaalise vaatepunkti ja kuulsa Inglise mõttetarga vaate vahel!

Kuid siiski, vaatamata De Maistre’i vaadete ühekülgsele, leidsid need uuemal ajal nii mõnegi väga anderikka kaitsja. Näis küll, nagu oleks pidanud rahu aegjäre, mis Euroopas peale 1815. aastat algas, ja üldine rahvaste soov parandada omi haavu, mis XIX aastasaja algul lõpmata sõdadega löödud, kirjanike sõjapalavikku jahutama. Õige on, et alles peale 1854. aastat, kui uuesti avaneb terve rida uusi rahvusvahelisi sõdasid, sõjakaitsjate arv kirjanduses tuntavalt suureneb. Praktikal oli kõige otsustavam mõju teooria peale, mõõgameestel sulemeeste peale. Kui esimesed elu ja verega omi veendumusi kinnitavad, siis viimased pöörutavad ainult sõna ja kirjatähega oma vaenlasi, sõda ja tema hädasid jumaluseni ülistades.

Niisuguste ägedate sõjakaitsjate hulka tuleb Proudhon’i lugeda, kelle töö *La guerre et la paix* enesest kujutab kõige silmapaistvama näituse selge mõistuse ja suure anderikkuse eksimisest. See Prantsuse mõttetark võtab ka aluseks, et “sõda on jumalik, s.o. algeline, oluline elule, inimesele ja ühiskonnale.” Seda veel vähe. Sõda on ka ideaalne: ta on õigusemõistmise ilmutus. “Sõda”, hüüab vaimustatult Proudhon, “see on meie ajalugu, meie elu, kogu meie hing; see on seadusandlus, poliitika, riik, isamaa, ühiskondlik kord, rahvusvaheline õigus, luule, õnnistus; veel kord, see on — kõik.”⁵

Proudhon’il, kes omas vaimustuses selle väiteni läks, jäi veel ainult üks samm teha, et füüsilist jõudu inimeste ühiskonna ideaali astmele tõsta. Ja tõesti, Prantsuse mõttetark ei peatu sellel: tema kuulutab avalikult, et on olemas jõu õigus (*droit de la force*), mille põhjal tugevam on eesõigustatud nõrgema kõrval ja mille põhjal temal õigus parema tasumise peale, kuigi nõrk oleks usinam, targem, inimesearmatavam ja vanem. “Kelle pool jõud, selle pool — õigus.”⁶

Raske on sõjakaitsjast Proudhon’ist kaugemale minna. Kuid nimelt selles järjekindlas ja armuta loogikas peitubki teravamõistusliku ja heledate mõtetega täidetud Prantsuse kirjaniku kogu töö salgamata ilu. Ta ei jäänud poole tee peale peatuma; ta ei kartnud inimesesõprade kisa, ei ka oma lugemata vaenlaste kallal tungimisi. Proudhon pani oma töö aluseks sofismi ja arendas seda kõige järjekindlamalt viimase äärmuseni.

Selles seisab tema teenus, ja sellega mõistis tema ise oma vaate hukka ja purustas oma enese kätega maja, mida ta nii teravmõttelikult ja kahtlemata anderikkusega oli ülesehitanud.

Proudhon’i kogu sofism ja argumentatsioon põhjeneb sellel ideel, et seal, kus jõud, seal on ka õigus, tõde ja õiglus. See väide on temale aluseks. Sellega asub ta

⁴ John Stuart Mills, *Dissertations and Discussions: Political, Philosophical, and Historical* (4 vols, London, 1859–1867), vol. III, p. 171.

⁵ Pierre-Joseph Proudhon, *La guerre et la paix: Recherches sur le principe et la constitution du droit des gens* (2 tomes, Bruxelles, 1861), t. I, p. 30, 53, 62, 107.

⁶ *Ibid.*, p. 203, 137.

kõigi üksikute sõjaõiguse küsimuste arutamisele. Kuid selle juures kusagil kogu omas kirjatöös ei võta ta vaevaks selle mõtte õiglust tõendada. See on temal, ju esimestel veergudel, kui *Deus ex machina*: keegi ei mõista, kust see põhiidee on tulnud, ja keegi ei tea, millega autor seda tõendab. Kuid nimelt selles tõe ja õigluse ideede segamisel füüsilise jõu mõistega põhineb kogu Proudhon'i argumentatsioon. Kuid kas maksab tõendada, et jõud ja õiglus kaugeltki mitte ühetähenduslised mõisted ei ole? Kas tõesti igapäevane kogemus ja rahvusvaheliste sõdade ajalugu ei anna küllalt uskumisväärilisi tõendusi selleks, et sagedasti jõud kõige häbematumal viisil seaduslikke õigusi ja igavesi tõe ja õigluse põhimõtteid teotab? Ei, see *tõde* ei nõua tõendusi. Kogu ajalugu on niisuguseid sündmusi täis, mida mäletades veri soontes tardub, saab hirm inimesesoo eest ja tunned misantroopilise Hobbes'i sõnade tõsidust: *homo homini lupus?*

Kui Proudhon'i põhiväitega leppida, siis peaksime õigeks ja seaduslikuks tunnistama ka niisugused kiskendavad kuriteod, nagu Sitsiilia piduõhtu, Pärtliöö verepulg, Enghien'i hertsogi tapmine Napoleon I poolt, kõik Ludvig XIV ja Napoleon I sõjad. Vähe veel seda. Meie peaksime niisugusel korral samuti kummardama selle jumaliku õiguse ees, mis türklastele luba annab kõiki oma ristiusulisi riigialamaid süstemaatiliselt surmata ja hävitada. Ehk, võib olla, oli Türgi ristiusulisel rahval ainult sellepärast õigus oma elu ja au puutumatus peale, et nende kaitseks alati niisugune võimukas riik nagu Venemaa välja astus. Sarnasele otsusele tulla tähendab kibedasti õnnetu paradiisi saatuse üle naerda. Kuna ta loogiliselt Proudhon'i sofismist järgneb, mille põhjal türklastel seniajani õigus on ristiusulisi peksta, nende naiste ja tütarde au teotada ja nende omandust riisuda, kuni ristiusulised ise oma jõuga neile vastu ei astu ja oma põliseid piinajaid Aasiasse ei suru.

Kui Proudhon'i põhiväite ekslikkus on tõendatud, siis ei tarvitsegi kõiki sellest tuletatud järeldusi ümber lükata. Tema ise on oma sofismist nii kaasakistud, et arvab võimalikuks kinnitada, et sõda — see on kõik, et see haarab inimese kogu elu. Proudhon näeb sõjas mitte ainult riikide vahelist võitlust oma huvide ja nõudmistest pärast; ei, autori sügava veendumuse kohaselt paneb sõda alused ühiskondlikule korrale, riigile, seadusandlusele ja poliitikale. Sellest on veel vähe. Proudhon kuulutab, et ka rahvusvaheline õigus ja luule peavad sõjas oma põhiväiteid otsima. Ka seda on vähe. Sõda, väga tõsiselt kinnitab meie sofist, on ka usuteaduse alus!

Niisugune on Proudhon'i ilmavaade sõja peale. Tema töö, vaatamata oma põhi puuduse peale, on siiski tähtis mitte üksnes autori loogika jõu ja teravmeelsuse pärast; tema teenib täielist lugupidamist veel seepärast, et ainult Proudhon avalikult ja ausalt esitas need algmõisted, mille juurde kõik sõja poolehoidjad oleks pidanud tulema, kui kõige parema abinõu juurde rahvusvaheliste tülide lõpetamiseks. Kui võrdlemata madalamal Proudhon'ist seisavad need praeguse aja mõtlejad, kes palju vähema vaimuandega tema ideesid jutlustavad!

Ei ole kahtlust, et kõige tähtsamate praeguse aja Saksamaa *ühiskonnateadlaste* hulka kuulub ka tähtis ajalooteadlane ja Berliini professor von Treitschke. Ühes

oma anderikkalt kirjutatud "ajaloo ja poliitika kavanditest" süüdistab von Treitschke, temale omase vihaga, kõiki "pimeda rahuarmastuse" poolehoidjaid, mis meie mõttevõimele alandav ja "meie aastasaja moraalse jõu" vääriline ei ole. Seesuguse kuritegeliku rahuarmastuse süüdlasteks kuulutab Treitschke "meie omakasu püüdliku aastasaja materialismi ja mammona preestrid Manchesteri koolist." Ei, sõda on ühtlasi praktiline ja teoreetiline tarvidus, ja samal ajal poliitilise loogika nõue. Von Treitschke kummardab sõja "suuruse" ees, ja sõja kaotamist nõuda tähendab, tema sõnade kohaselt, kõigepühamate inimese tunnete haavamist ja inimliku loomu rikkumist. "Kas tõesti", hüüab ta, "on see tõsine eesmärk, mille poole arenev kultuur peab püüdlema?"⁷

Väga kaunisõnaliselt tõendab von Treitschke oma mõtet. Ainult raske on ütelda, kas on see ilukõne ja viha üksi sõja jumaldusest väljakutsutud, või põlguse tundest nende poliitiliste vastaste vastu, kes ei pidanud võimalikuks vaimustuda Preisi sõjalisest režiimist, kuna nende vastu nimelt olidki kõik anderikka ühiskonnateadlase vihavalingud juhitud. Tõendada püüdes, et Preisimaa peab suurt ja alaliselt valmisolevat sõjaväge pidama ja et Preisi maapäeva-liikmed kuritöö korda saadavad, ära üteldes valitusele nõutavaid summasid, langeb von Treitschke vaimustusse, sõda jumalduseni ülistades. Kuid vaevalt küll oli tarvis selle erieesmärgi tõttu oma vastaseid süüdistada materialismis, tühjas liberaalsuses ja peaaegu riigi äraandmises. Võib mõtelda, mitte ilma mõnesuguse põhjuseta, et kui kuuekümnendate aastate algusel, mil see kirjatöö oli loodud, kui sotsialism sai juba ühiskondlikuks vitsaks, siis olid sõjavastased sotsialistidega sarnastatud. Ja mis eest? Seepärast, et nad rahva esinduse seadusliku õiguse eest seisid! Pealegi jääb veel tõendamata, kas Preisi ministri von Koon'i sõjareformide vastased tõesti niisugused materialistid ja avaliku sõja vastased olidki, missugustena neid von Treitschke kujutab.

Siiski, kogu vaimustus, kõik selle ühiskonnateadlase hüüdsõnad ja kõlavad laused sõja suurepärasusest ja meie rikutud aastasajast, mis sõdade arvu soovib vähendada, ei või sugugi uskumisvääriliste tõenduste tähtsust omandada. Leheküljed, mis von Treitschke sõja ülistamiseks pühendanud, tõendavad ainult ühte, ja nimelt, et praeguse aja rahvad tema vaateid ei jaga ja et praeguse aja tsivilisatsioon püüab rahvusvaheliste suhete alal enam täielikumat korda sisse seada.⁸

⁷ Heinrich von Treitschke, *Historische und politische Aufsätze: Neue Folge* (2 Bde, Leipzig, 1870–1886), Bd. II, S. 782 et seq.

⁸ Lõpuks, sõja kui õiguse teostuse ja selle ülistamise poolehoidjate hulka võib lugeda ka Hegeli. Kuid iseäralise usinusega tõendas viimasel ajal seda mõtet Saksa õpetlane Lasson omas kahes kirjatöös, millest üks ilmunud 1868. aastal pealkirja all "Kultuuri ideaal ja sõda," ja teine 1871. aastal pealkirja all "Rahvusvahelise õiguse põhimõtted ja tulevik" – Adolf Lasson, *Das Kulturideal und der Krieg* (Berlin, 1868); *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts* (Berlin, 1871). Mõlemast kirjatööst viiakse läbi läbi mõte, et oma olemuse poolest ei või rahvusvahelised vahekorrad olla mingisuguste seaduste alla painutud, ja alalõpmata, armuheitmata ja piiramata sõda on Lassoni vaadetes rahvusvaheliste suhete normaalseks seisukorraks. – Võrdle samuti barun de Stengel'i brožüüri 1899. aasta Haagi rahukonverentsist.

Oleks asjata peatada veel teiste vaimustud sõjakaitstajate *quand même* juures. Kõik nad kordavad üldiseid kohti sõja tarvilikkusest ja jõu õiguse loovast tähtsusest. Kui Malthus'i teooria poolehoidjad näevad rahvusvahelises sõjas headust ja inimesesoo ärapäätmist näljasurmast, siis on see nende vaatepunktist täiesti arusaadav. Kui mõned mõttetargad, kes darvinismi teaduse viimaseks sõnaks tunnistavad, "võitlust olemise eest" (*struggle for life*) mitte ainult füüsilise ilma, vaid kogu sotsiaalse korra ülemaks seaduseks kuulutavad, siis on loomulik, et rahvusvaheline sõda, nende silmis, samutigi on faktiks, mille tegevust ei pea piirama ega juhtima.⁹

Sõda kui võitlus olemasolu eest on orgaanilise seaduse tegevus; seadus, mis ei anna end ühegi mõju alla. Ta sünnitab kõige armuheitmatumaid hävitusi, hirmsaid viletsusi ja inimeste vastastikust mahatapmist, olgugi, et need inimesed, nagu Treitschke ütleb, teineteist mitte ainult ei tunne ja vihka, vaid koguni teineteist vastastikku austavad. Selles näeb Treitschke sõja suurepärasust; selles näevad paljud loodusteadlased ja õigusteadlased ainult suure, olemasolu eest võitluse seaduse teostamist.¹⁰

Nii siis, "olemasolu eest võitluse" teooria viib inimesesoo tagasi Hobbes'i ja Spinoza aegadesse, kes juba XVII aastasajal samal põhimõttel kuulutasid, mis XIX aastasajal suurema leiuna esitati, kui kannatava inimesesoo õnnistust. Sest juba Spinoza pani kogu oma ilmavaate ja poliitilise mõtteteaduse aluseks põhimõtte, mille kohaselt on võitlus inimeste vahel sama möödapääsmatu ja seaduslik, kui orgaanilises ilmas üleüldse. "Suured kalad", ütleb tema, "neelavad vähemaid, sest et nad on tugevamad. Igal oleval on looduse kohaselt nii palju õigust, kuivõrd ta omab olemas olemiseks ja tegevuseks jõudu".¹¹

Järelikult, olemas olemise võitluse teooria pole uus. Kui Herakleitos kinnitas, et võitlus on ülemineku astmeks kooskõlale ja ühemeelsusele, kui ta sellest võitlusest kogu maailma ehituse kontseptsiooni tuletas, siis ta, nagu selgub, oli mõtte avaldanud, mis XIX aastasaja lõpul jooksva raha hinna ja kindla tõeväärtuse omandas.

Kuid need, kes selle mõtte seaduse, õiguse ja kogu sotsiaalse korra aluseks panevad, viivad meelega inimese madala kiskjalooma astmeni, äravõttes temalt kõik suursugused instinktid, kõik ülevad püüded, igasuguse õiguse austamise seal, kus seda mitte materiaalne kasu ei nõua. Võitlusest olemise eest selles mõttes aru

⁹ Kuulus loodusteadlane Jäger ütles 1870. aastal sõjaajal: "Südanvärskendav ja liikmeid tugevdav on praegune sõda mitte ainult vanale ja noorele, mehele ja naisele, kes nüüd tegutsevad ja kannatavad, võitlevad ja verd valavad, ohverdavad ja palvetavad, hõiskavad ja nutavad!" Õpetlane-professor seab lõpuks üles kui aksioomi, et "õigus on üksnes jõud; iga progress on õiguse rikkumine!" Vt. *Neue Freie Presse*, 10 November 1870; *Oesterreichischer Oekonomist* (1870) Nr. 47.

¹⁰ Võrdluseks vaata kuulsat loodusteadlast Karl Ernst von Baer'i erakordselt selgelt väljendatud mõtteid tema teoses *Reden gehalten im wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts* (3 Bde, St. Petersburg, 1864–1876), Bd. 2, SS. 241, 435.

¹¹ Benedictus de Spinoza, *Tractatus politicus* (1677), caput II, § 3 — *Opera quae supersunt omnia* (C. H. Bruder, ed., 3 vols, Leipzig, 1843–1846), vol. II, p. 84: "unamquamque rem naturalem, tantum jus ex natura habere, quantum potentiae habet ad existendum et operandum".

saades, peame meie rahvusvahelist sõda niisuguseks möödapääsmatuks rahvaste vastastikuseks hävitamiseks tunnistama, mis looduses olemas.¹²

Võitlus on nii füüsilises, kui ka vaimses ilmas. Kuid mitte see võitlus pole looduse ja inimese elu eesmärk. "Terve looduse ajalugu," ütleb meie kuulus looduseuurija, "ei ole muud midagi, kui vaimu võidu ajalugu materia üle".¹³

Võitlus olemise eest sotsiaalse elu alal peab ka olema rida vaimu võite materia, õiguse võite füüsilise jõu, korra võite korratuse ja õigluse võite õiglusetuse üle. Selle seaduse põhjal peavad ka rahvusvahelistes suhetes vähe-haaval õigus ja õiglus paika leidma seal, kus omavoli ja vägivald valitsevad.

Rahvusvaheline sõda peab muutuma võitluseks, milles oma füüsilise jõu tunnetamine iialgi südametunnistuse ja mõistuse häält ei lämmataks.

Kuid isegi praeguse aja sõjad kõrgelt haritud rahvaste vahel pole veel selle kõrguseni jõudnud: neis sõdades, võitluse nimel olemasolu eest, toimetatakse sagedasti metsikusi ja rüüstamisi, mis pole õigeks mõistetud ei sõjatarviduse ega südametunnistuse hääle poolt. Arusaadav, et veel palju hirksamata vaatepilti pakkusid eelmiste aastasade sõjad.

II

Täiesti loomulik, et sõjakoledused pidid seepärast juba ammu üles tõstma küsimuse: kas tõesti on võimatu kaotada rahvusvahelist sõda ja sundida rahvaid elama rahu ja vastastikuses armastuses?

Tõepoolest, selles sihis on katseid tehtud alates muistseist aegadest kuni praeguse silmapilguni. Juba vanal ajal tarvitati rahvusvahelist kohut rahvusvaheliste tülide lahendamiseks.¹⁴ Selle sõdade ärahoidmise vahendi kasuks agiteeritakse õige tugevasti ka praegusel ajal. Kuid tänini on saadud tagajärjed osutunud väga väikseiks.

Kuid see vahend on tunnistatud mõnede mõtteteadlaste poolt puudulikuks. Nad asusid sepitsema suurepäraseid traktaate "igavese rahu" sisseseadmisest. Selle ülesande lahendamise kallal töötas jumalakartlik abee Saint-Pierre ja niisugune sügav mõttetark nagu Kant. Kuid nende projektid jäid ainult uuteks tõendusteks sellele möödapääsmatule seadusele, mille kohaselt inimese unistus asub esmalt ülesannete lahendamisele, mis temale täiesti kättesaamatud, ja pärast alles pöördub nende juurde, mis temale lähedamad ja enam vastavad tema võimetele.

"Igavese rahu" sisseseadmise uurimise kõrval ei loobuta julmadest kallaletungi avaldustest sõja vastu üleüldse. Mitte ainult igavese rahu projektide sepitsejad

¹² Siiski õiglus nõuab seletust, et Darwin ise tarvitab oskussõna "võitlus olemise eest" ainult tema "kõlbulikkuse" pärast ja metafoorina. Vt. Charles Darwin, *L'origine des espèces* (prantsuse keelest tõlkinud Ratchinsky), p. 51. Vt. Albert Schäffle, *Bau und Leben des socialen Körpers* (4 Bde, Tübingen, 1878), Bd. II, S. 31, ja sama saksamaise autori teine uuring "Zur sozialwissenschaftlichen Theorie des Krieges", 56 *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* (1900), Heft 2, S. 218 et seq.

¹³ Baer, *Reden*, supra nota 10, Bd. II, S. 246.

¹⁴ Laurent, *Histoire*, supra nota 2, t. II, p. 128 et seq.; Wiskemann, *Der Krieg*, supra nota 2, S. 77 et seq.